

Fenomenologija Zla u djelu Arne Johana Vetlesena OSVRT

U izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerziteta u Sarajevu, 15. maja ove godine promovirana je knjiga *Studije o Zlu*, Arne Johana Vetlesena, eminentnog norveškog sociologa, koji je kako u ovoj studiji, tako i u svom akademskom djelovanju na univerzitetima Norveške i eminentnim univerzitetima Evrope širio istinu o karakteru rata u Bosni i Hercegovini, zločinima i genocidu nad Bošnjacima.

Uvod

Zlo nije jedina konstanta svijeta u kojem živimo, ističe norveški sociolog, te dodaje; činjenje zla i njegovo perpetuiranje, neodvojiva je sastavnica kolektivnih sjećanja čovječanstva od najstarijih vremena, koja su oduvijek bila obilježena i pokušajima da se definira zlo i da se odgovori na pitanje odakle dolazi, a time i kako ga pobijediti. U tom smislu proizašle su i razne definicije i sintagme, kao npr. zlo kao loš, ružan čin, ružno djelo, loša djela, i sve što je oprečno pojmu dobra, što je protiv čovjeka i prirode što po moralnim principima nailazi na odbijanje, neprihvatanje, zaziranje i gađenje, a što je u religijskom pogledu djelo *Ahrimana* u zoroastrovskom nauku, u hrišćanstvu djelo *Sotone*, a u islamu djelo *šejtana*, tako da ga možemo

razvrstati kao: metafizičko zlo, fizičko zlo i moralno zlo.

Tako se pitanje zla izvuklo iz sfere metafizike i transponiralo se u sferu etike. Dualistička ontologija, bila ona u mitolojskim, religijskim ili filozofijskim konceptima, ima svoj odgovor na pitanje odakle zlo: svako zlo proizlazi iz živućeg nebitka ili protubitka. Koliko je ovaj fenomen zastupljen u ljudskom životu, pokazuje bogata sociolingvistika kroz jezičke izvedenice kao: **zlikovac** (onaj koji kuje, smišlja zlo), **zločinac** (onaj koji čini zlo), **zlonamjeran** (onaj koji ima zle namjere), **zlokoban**, **zlodjelo**, **zlopamtilo**, **zloćo**, **zlica**, **bezazlen** i dr., te sintagme: *ratni zločini* (*zločinci*), *dati se na zlo*, *dijeliti s kim dobro i zlo*, *doskočiti zlu*, *nemojte uzeti za zlo*, *nužno zlo*, *pošlo sve po zlu*, *po zlu poznat* (*čuven*), (*ići*) *sa zla na gore*, *stati*

zlu na put, to sluti na zlo, zlo ne čulo, zlo zlim vratiti, zlu ne trebalo, poimanje zla u Aristotelovom monizmu – zlo kao odsustvo dobra, te zlo do radikalnog zla u Kantovoj etici, kao i niz drugih izvedenica ovog fenomena, kojim se u svojim studijama čitav svoj radni vijek bavi norveški filozof o čijem se djelu i posebnom doprinosu širenja istine o karakteru bosanskog rata na ovoj promociji govorilo.

Retrospektiva sociološkog diskursa o fenomenu zla

Godine 2014, u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerziteta u Sarajevu, izašla je knjiga *ZLO i ljudsko dostojanstvo u djelu Arne Johana Vetlesena*, autora dr. Rasima Muratovića. Sociolog Muratović, naučni savjetnik i sadašnji direktor Instituta, kao dugogodišnji istraživač holokausta i genocida, u svom sociološkom diskursu fokusirao je fenomen zla u korelaciji sa ljudskim dostojanstvom u djelima Arne Johana Vetlesena, te pokušao ispitati najdublje ljudske porive koje označava kao maligno tkivo na ljudskom biću koje razara ljudsko dostojanstvo i moralnost kao krajnji kulturnocivilizacijski cilj. Shodno tome u djelima norveškog filozofa, Muratović je ovaj fenomen fokusirao na ekstremne ljudske tragedije, kao što je veliko stradanje pojedinih naroda u Drugom svjetskom ratu, a posebno Jevreja nad kojima je počinjen holokaust i Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. god. u kojoj

je počinjen genocid nad Bošnjacima.

Boraveći jedno vrijeme u Norveškoj, uključivši se u intelektualne krugove te zemlje Muratović je imao priliku da spozna refleksiju agresije na Bosnu i Hercegovinu i odnos, kako običnog svijeta, tako i intelektualnih krugova prema agresiji, zločinima, “stranama u sukobu”, te pitanjima: ko je započeo rat, ko su zločinci, a ko žrtve, pitanjima islamofobije, morala, moralne neutralnosti, angažiranja međunarodne zajednice i mnogih drugih pitanja, kao što su teze o građanskom ratu, komšijskoj svađi, vjerskom ratu, pa čak i o “srpskom oslobodilačkom ratu”, teze koju je zastupao Johan Galtung, vodeći sociolog u Norveškoj.

No, u toj ukupnoj konfuziji, koju je stvarala srpska propaganda, bilo je i onih koji su odmah na početku znali nazvati stvari pravim imenom, te razlučiti ko je agresor, a ko žrtva. Tako u javnim istupima i djelima Muratović izdvaja odvažnog filozofa Vetlesena koji se nije libio ući u žučne polemike sa eminentnim znanstvenim autoritetima, kao što je Jirgen Habermas i mnogi drugi. Tako je u njegovim djelima jasno razlučeno zlo i ljudsko dostojanstvo, kako u Drugom svjetskom ratu, kad su mnogi narodi stradali, a posebno naglašavajući holokaust nad Jevrejima, tako i u ambijentu bosanskohercegovačke tragedije koja je završila genocidom nad Bošnjacima što filozof bez ikakvog uvijanja naziva pravim imenom, praveći jasnu distinkciju između agresije i građanskog rata, agresora

i žrtve, nalogodavaca i aktera zločina, kao i refleksiju neviđenih zločina, koji su se dogodili u srcu civilizirane Evrope potkraj XX st.

Vetlesen veoma jasno komparira fašističke postupke u njemačkim koncentracionim logorima sa, također, fašističkim srpskim logorima, koji su čak i okrutniji, jer su u srpskim logorima dželati i silovatelji bili u izravnom kontaktu, licem u lice sa žrtvom, te na osnovu svih činjenica, Vetlesen ističe da to nije bio rat u Bosni, već **genocid**. Zato Muratović posebno naglašava da je, za razliku od mnogih znanstvenika i uglednih ličnosti na Zapadu i diljem svijeta, norveški filozof imao hrabrosti da u takvom ambijentu relativiziranja i diplomatskog uvijanja pokaže pravu hrabrost izričaja što može samo čvrst moralni integritet. U tom smislu norveški filozof zaslužuje potpuni kredibilitet kod cijelog istinoljubivog svijeta.

Govoreći o zlu, njegovim korijenima, oblicima, motivima, filozof zaključuje da je erozija morala osnovna podloga svih zala. Shodno tome deontološki moral u mnogim slučajevima sveden je na utilitaristički, makijavelistički, te na razne načine relativiziran u zavisnosti od interesa i ideologije, gdje se objektivno zlo prikazivalo kao dobro što je glavni preduvjet za dehumanizaciju ciljane grupe, te shodno tome isključenje grižnje savjesti kod svake egzekucije, te još k tome negiranje zla i zločinačko pretvaranje žrtve u zločinca. Tako, s jedne strane to predstavlja "blamažu",

stid i sramotu nametnutu žrtvi, a s druge strane ističe se patološki trijumfalizam zločinca, što je posebno naglašeno u srpskom korpusu.

Pored izravnih zločinaca norveški filozof ističe posebnu pravnu i moralnu odgovornost međunarodne zajednice i njenih predstavnika, koji su se držali linije neutralnosti, što Vetlesen tumači kao priklanjanje egzekutorovoj perspektivi, posebno kritizirajući neutralnost međunarodnog političkog medijatora, norvežanina Stoltenberga, što je propustio prilike za uplitanje kako bi se zaustavio agresor i spriječili zločinci. Tome u prilog ide i činjenica da je međunarodna zajednica povrh svega uvela embargo na oružje, čime je razoružala branioce Bosne, te time dopustila masakre u svim okupiranim mjestima i gradovima.

Pored toga u međunarodnu zajednicu involvirani su ljudi koji su bili protagonisti raznih interesa, lobija i otvorene pristrasnosti prema agresoru, tako da je na neistinitim informacijama, izvještajima, pristrasnim izjavama produžavana i uvećavana bosanska tragedija, a međunarodnim djelatnicima produžavana mogućnost dobre zarade. Rijetki su bili poštenu i nepotplaćeni predstavnici međunarodne zajednice, kako administrativnog dijela, tako i vojnog. Prisjetimo se samo korumpiranog Jasušija Akašija (Yasushi Akashi), generala Žanvijera (Janvier), generala Moriona (Philippe Morillon), Luisa McKenzija (Lewis MacKenzie), pukovnika Karemansa

(Karemans), predsjednika Miterana (Mitterrand) i mnogih drugih koji su svojim djelima i izjavama podgrijavali, pa čak i omogućavali srpske zločine. Tako je Tolvard Stoltenberg (Thorvald Stoltenberg), pored tobožnje neutralnosti tvrdio da je rat u Bosni bio socioekonomski konflikt između siromašnih srpskih seljaka i bogatih muslimana, zbog čega će kasnije, uzevši u obzir njegovo kompletno djelovanje i pozivajući se na izvještaj holandske vlade, Vetlesen zajedno sa dva norveška profesora insistirati na utvrđivanju odgovornosti norveškog pregovarača u službi u Ujedinjenim nacijama.

Nasuprot njih Vetlesen ističe rijetke časne izuzetke, kao što su poljak Mazovjecki (Tadeusz Mazowiecki), koji je eksplicite ukazao na zločine i zločince, te nakon toga podnio ostavku na visoku dužnost, dok je češki predsjednik Vaclav Havel još 1994. god., zahtijevao da se upotrijebi vojna sila kako bi se zaustavili srpski zločini, rekavši da je “ravno samoubistvu gledati kako se Bosna komada udovoljavajući etničkim fanaticima”. Tako su oni u toj ukupnoj kaljuži zla, svojim verbalnim angažmanom bar malo potakli savjest čovječanstva, te ipak animirali bolji dio čovječanstva u zaustavljanju potpune kataklizme Bosne i Bošnjaka.

Nakon tri godine ponovo se vraćamo norveškom filozofu i njegovoj knjizi *Studije o Zlu*, koju je sa norveškog jezika preveo dr. Rasim Muratović. Ponovno vraćanje Vetlesenu ne treba nimalo čuditi s obzirom da je

on kako tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, tako sve i do danas bio i ostao veliki borac protiv zla gdje god se ono u svijetu događalo, a za nas u Bosni i Hercegovini posebno je važno što je norveški filozof imao ispravan stav o karakteru rata u Bosni i Hercegovini, zločinima i zločincima, genocidu, žrtvi i dželatatu i što je svoj stav javno iznosio kako u Akademiji nauka i umjetnosti i Univerzitetima svoje zemlje, tako i po eminentnim Univerzitetima, kao što je Oxford i drugi širom Evrope.

U svojim predavanjima, kao i u ovoj studiji, norveški filozof navodi kako je cijeli radni vijek radio na fenomenu dobra i zla, ali kako kaže “nije mogao bolje od drugih biti pripremljen na slučaj užasnog zločina u Norveškoj kojeg je izveo jedan norvežanin”, i on sa čuđenjem primjećuje da se to dogodilo baš u Norveškoj, i da je to izveo “jedan od nas” (str. 9). Tako autor studije o zlu počinje prvo iz “svog dvorišta” na taj način razbijajući famu da to diljem svijeta mogu prirediti samo “islamski teroristi” kao da drugi ne postoje. Sa ovim slučajem Vetlesen ističe da pored kolektivne ideologije kojom se proicira zlo, veliku opasnost predstavljaju asocijalni i antisocijalni pojedinci koji pogođeni raznim frustracijama, nezadovoljstvima, životnim promašajima, iščašenom sviješću i drugim oblicima devijantnosti predstavljaju veliku opasnost po društvo. To filozof vidi u Andersu Breiviku čiji *Manifest* (1518 strana), kao jedan *kolaž iz više izvora*, “ima

genocidnu ideologiju tipa njemačkog nacizma ili srpskog etnonacionalizma” (str. 14). To se pokazuje s ovim slučajem kao i sa mnogim drugim da “zločinci lično učestvuju u stvaranju ideologije... ubijedeni da se bore protiv zla u svijetu i da se oni odnose prema žrtvama kako to žrtve zaslužuju” (str. 25). Tako nakon masakra 77 osoba i više desetina ranjenih, Breivik ne pokazuje nikakve znake empatije sa svojim žrtvama isto kao u slučajevima kao što su holokaust, Rwanda i Bosna, gdje je očit nedostatak empatije (str. 31). Umjesto empatije sa žrtvama, Breivik se tobože bori za bolju Evropu, koju sada naziva “Eurabijom” ističući demografsku, islamističku, socijaldemokratsku i multikulturalnu opasnost, a sve to predstavlja prijetnju iznutra i izvana. On se bori za etnički čistu “kršćansku Evropu” isto kao “arijevci” u nacističkoj, a srbi u velikosrpskoj ideologiji” (str. 37).

Podlogu za djela koja će učiniti on nalazi u teoriji Eurabije, koja je opet odraz njegovih različitih loših iskustava; prekid sa pakistanskim prijateljem, gubitak statusa među prijateljima, nedostatak stabilnih ljubavnih relacija, sam u momačkoj sobi u majčinom stanu, bez diplome, bez posla, bez stalnih primanja, bez djevojke itd. (str. 50), tako da se njegova biografija i ideologija potpuno uklapaju (str. 54), na osnovu čega se on stavio u ulogu ideološkog ratnika (str. 56), koji smatra “da je iznad svih ostalih, da je superiorniji, da je on klasa po sebi, čak i u situacijama

kada je cijeli svijet jednoglasno protiv njega. (str. 64).

Jednostavnu paralelu nije teško povući sa srpskim agresorima protiv čijih zločina je bio cijeli svijet, koje ni do dan danas nisu priznali, već naprotiv stvaraju teoriju da su žrtve zločinci i da je izvršen genocid nad Srbima. Zato je pisac “posvetivši” Breiviku prva dva teksta *Studije* nastojao komparirati njegove zločine sa mnogim zločincima u Bosni i Ruandi i to zbog toga da osudi zločine kao zao čin, bez obzira ko i gdje to uradio. U tom cilju pisac je imao i psihoanalitički i komparativni pristup u analizi Breivika prije svega kroz njegov tzv. *Manifest*.

On u svom tzv. *Manifestu* navodi da se “problem Evrope može riješiti samo ako se u potpunosti uklone oni koji slijede islam (str. 1395). Na isti način su se odnosili i srpski ideolozi što eksplicite dokazuje genocid i rušenje svih obilježja islama i masovna silovanja tokom genocida u Bosni” (str. 79). Sa kojim se apsurdom danas susrećemo dokazuje i izjava Mladena Ivanića, srpskog člana predsjedništva, koji zanemarujući 11.451 ubijenog Sarajliju u četverogodišnjoj opsadi, genocid u Srebrenici, Prijedoru i drugim stratištima, ističe da je pogibija 6 jugoslovenskih vojnika u Dobrovoljačkoj ulici jedan od najvećih zločina u prošlom ratu, dodavši da je to jedan od simbola početka rata (Nezavisne novine 02. 05. 2017.), zanemarujući da je do tada u Sarajevu poginulo već 160 ljudi, da su tokom aprila izvršeni zločini u Bijeljini, Zvorniku,

Višegradu, Foči, Vlasenici, Bratuncu, Srebrenici i drugim mjestima.

Na znanstvene i moralne stavove o fenomenu zla Vetlesen posebno fokusira dehumanizaciju žrtava koje u cilju stvaranja nadmoći zločinci žigošu kao “štetočine”, “štakore” ili drugim izrazima karakterističnim za neljudske vrste čineći ih na taj način neljudima tako da “Žrtve ne zavređuju život” (str. 118). Za razliku od grupe koju treba istrijebiti, zločinci, ističe Vetlesen, proklamiraju vrline o lojalnosti, altruizam prema domovini i drugima iz naše krvi, kako je to istakao Himler u poznatom govoru u *Poznanju* 1943. god. (str. 142). Sa skoro istim vokabularom srpski patrijarh Pavle “posvetio je” i ispratio Škorpione u Srebrenicu.

Dok su nacisti vagone sa Jevrejima tretirali kao “kargo” i ubijanje shvatili kao radni zadatak, bez ličnog dodira i osjećaja, sa “hladnom pristojnošću”, zločinci u Bosni su poznavali svoju žrtvu (komšije) i pristupali joj sa posebnom negativnom ostrašćenošću, i za razliku od raznih falsifikatora i negatora Vetlesen se u svojim studijama fokusira na bosanskohercegovačku tragediju, koja se završila sa genocidom nad Bošnjacima i bez ikakvog uvijanja je naziva pravim imenom – zločin genocida, uz obavezno imenovanje glavnih aktera Miloševića, Karadžića i Mladića.

Tako za razliku od mnogih znanstvenika i političara na Zapadu i diljem svijeta, Vetlesen ima hrabrosti da stvari (djela i aktere) nazove

pravim imenom po jednostavnom ontološkom obrascu; ašov je ašov, agresija je agresija (a ne građanski rat), zločin je zločin, genocid je genocid, što je za razliku od perfidnog relativiziranja i pomirljivog dodvoravanja, prava hrabrost izričaja, što pokazuje da Vetlesen ima transparentan moralni integritet, kao osnovni moralni princip, koji je sposoban razlučiti šta je dobro a šta zlo, te se javno oglasiti o svom stajalištu, bez obzira na moguće posljedice zbog javno iznesenog stava.

Za njega je javno iznijeti istinu najviši nivo moralne svijesti, što ujedno predstavlja moralni imperativ svakom znanstveniku. Nasuprot tome oni koji zaobilaze istinu, prekrajaju je ili relativiziraju poput norveškog generala Bo Pallnesa, zasigurno ne mogu imati moralni kredibilitet. Bolje rečeno tu se radi o moralnom sljepilu i moralnom sunovratu “za šaku dolara” ili zbog nekog drugog nečasnog interesa.

Kritizirajući međunarodnu zajednicu, Vetlesen ističe drskost i beskompromisnost zločinca koji joj prkosi i izravno djeluje protiv nje, navodeći kako je “general vojske bosanskih Srba, Ratko Mladić, uzeo pripadnike UN-a u Bosni kao taoce, koristeći ih kao lakmus papir kako bi došao do saznanja kako će reagirati u planiranom napadu na sigurnu zonu UN-a u Srebrenici jula 1995” (str. 121, 122). Tako za razliku od “neutralnih” i moralno iščašenih, A. J. Vetlesen hrabro zastupajući istinu zaslužuje potpuni kredibilitet kod cijelog istinoljubivog svijeta, U ovoj knjizi, kao

i u cjelokupnom znanstvenom opusu, on nastoji da svojim analitičkim stavom ukaže na pogubne razmjere ove pojave apelujući na razum cijelog čovječanstva, kako bi se ova pojava kako u svijesti tako i u društvenim odnosima najžešće osudila.

U tom smislu autor sa jednim humanističkim i pacifističkim pristupom u svom diskursu cijelo vrijeme je na fonu filozofije morala i postavlja pitanje šta je zlo i zašto ljudi jedni drugima nanose zlo?, posebno izdvajajući pitanje “Kako potpuno normalne osobe (što mnoge studije imaju kao dio naslova) mogu učestvovati u okrutnostima nad stotinama ili hiljadama bespomoćnih osoba?” (str. 162), pri tome navodeći stražare i komandante u nacističkim i srpskim logorima, ljude koji se do prije rata uopće nisu razlikovali od drugih, običnih ljudi.

Tako u toj transformaciji vojnik postaje “ratni radnik”, a masovna zlostavljanja, silovanja i ubistva, tretiraju se kao “ratni rad”. Tako autor navodi svjedočenja iz Vijetnama, Afganistana, Iraka i drugih država da pokaže tezu o masovnim ubistvima kao “radu” koji ni na kakav način nije drugačiji od njemačkih vojnika iz Drugog svjetskog rata” (str. 175).

To na bizaran način pokazuje i pismo američkog kapetana koji u svom pismu majci obrazlaže odluku o produženju službe za vrijeme rata u Vijetnamu u kojem svoj angažman shvata kao posao koji zahtijeva “savjesnu osobu i savjesnog lidera” navodeći poslije toga kako su u zadnje

tri sedmice ubili 1.500 muškaraca samo u jednoj operaciji, dodavši da to zahtijeva odgovornost, te zaključuje: “Eto, zato sam ovdje mama” (str. 176). Njegovo pismo eksplicite potvrđuje opći stav o zločinima kao ratnom radu. To dakako potvrđuje i jedna izjava vojnika Willya Petera Reesea, koji kaže: “Činjenica da smo mi bili vojnici bila je dovoljna da opravda zločine. To što se dogodilo nema nikakve veze sa ljudskošću i ljudima.” (str. 177).

U analizi korijena zla Vetlesen pored mnogih znanstvenika polemíše sa njemačkim socijalnim psihologom Haraldom Welzerom koji sumirajući rezultate svog istraživanja na prvo mjesto stavlja **ideologiju** u kojoj su supstituirane predstave, vrijednosti i ciljevi i koja stvara zajedništvo grupe, zatim **autonomija i sadizam**, u čemu se ogleda individualni pristup u činjenju zla. Tako Welzer navodi da su njemački vojnici sistematski ubijali enorman broj bespomoćnih osoba, na što autor dodaje da je to “karakteristika nedavnog genocida u Bosni (1992–1995) i u Ruandi 1994. godine.

I u Bosni i u Ruandi napadač i žrtva bili su blizu; često su se dobro poznavali (komšije, prijatelji, kolege); nasilje je bilo niskotehnološkog oružja i metoda (str. 193). “Nasilje je prožeto sadizmom uz primjesu opijenosti od moći” (str. 193), što je u skladu sa karakterom partikularnog morala ili bolje rečeno moralnim mazohizmom i krajnjom morbidnošću, što je bila redovna pojava u

svim srpskim logorima, gdje je, da bi se pokazala totalna dominacija nad ljudskim životima pored zlostavljanja i premlaćivanja, poseban užitak bio prisiljavanje žrtve da međusobno rade perverzije posebno najbližih srodnika.

Problematizirajući fenomen zla kroz mnoge primjere iz bliže i dalje historije, dovodeći ga u korelaciju sa mnogim piscima i istraživačima ovog fenomena, Vetlesen u poslednja dva teksta ove studije postavlja dva ključna pitanja: *Je li ispravno pamtiti zlo i je li oprost moralno pogrešan?*

Analizirajući pitanje **da li je ispravno pamtiti zlo**, između mnogih stavova, Vetlesen daje pristrasnost Jeanu Ameryju, austrijskom Jevreju, koji je bio izložen torturi u nacističkom logoru, koji insistira na svom pravu žrtve da pamti zlo i osjeća ljutnju prema napadaču, bez obzira što su se zločini davno dogodili i što blijede u kolektivnom pamćenju i što šira zajednica radi na pomirenju gdje se očekuje da svi partneri učestvuju, doprinesu da budućnost bude važnija od prošlosti, a harmonija važnija od konfrontacije (str.19).

Za razliku od Ničea, koji nije osjetio nacističke logore i za kojeg je pamćenje zla samo slabost, ili "robovski moral", i koji prezire žrtve, Amery, koji je na svojoj koži osjetio "logore smrti", on "imperativno insistira da se bol učini javnom stvari, da se učini vidljivom, tako da je niko neće moći zanemariti ili poricati" (str. 220).

Tog stanovišta su i Bošnjaci, posebno u mjestima gdje su učinjeni

najstrašniji zločini. Na taj način oni u javnim istupima, javnim manifestacijama i sahranama žrtava počinjeno zlo predstavljaju vidljivim tako da ressentiment / pamćenje zla mora imati snagu javne osude. Nasuprot tome, danas vrlo često, posebno od srpskih političara, možemo čuti frazu "Ma pusti prošlost, okrenimo se budućnosti", kao da se ništa nije desilo, kao da nisu počinjeni ratni zločini, kao da je pobijeno na hiljade mrava ili štakora, a ne ljudi, čime na perfidan način po drugi put dehumaniziraju te ljude.

Iza ovog teškog pitanja, slijedi još teže, kojim se norveški sociolog pita: *Je li oprost moralno pogrešan?*

U kontekstu ove aporije autor navodi primjere pokušaja oprosta; u slučaju Traudl Junge, Hitlerove sekretarice, koja nakon ispovijesti za dokumentarni film i kajanja, kaže: "Sad mogu da oprostim sama sebi", kao i Carla, njemačkog vojnika koji je na umoru tražio jednog Jevreja da mu se ispovjedi, kako bi mogao da umre. Traženje oprosta u ime cijelog njemačkog naroda što je učinio Willi Brant, predsjednik zapadne Njemačke, postupajući po stavu Ane Arendt da "Oprost oslobađa i onoga ko oprašta i onoga kome se oprašta od posljedica postupka".

Tako navodeći i druga razmišljanja o ovom pitanju, autor definitivno iznosi svoj stav, koji glasi: "Diskusija o oprostima daje priliku da se proširi perspektiva ranijih tekstova u formi razmjene između stajne tačke prema zločincu, žrtvi i trećem učesniku.

Moje polazište – s kojim se mnogi ne slažu – jeste da društveni entuzijazam nakon pomirenja između zločinca i žrtve (ili ožalošćenih, nasljednika, potomaka), kako bi se nastavilo dalje nakon preživljenog bola, često stvara pritisak da se oprost što je moralno gledano vrlo problematično. Moj odgovor – istina uvjetan – na pitanje da li je oprost moralno pogrešan glasi “*da*” (str. 20). U tom smislu autor je na fonu Tzventana Todorova, koji na tezu “razumjeti zlo” znači skoro isto kao dati mu za pravo” (str. 229). Ali, također, šta znači i odbiti oprost – to znači uskratiti mogućnosti promjene (str. 284), tako da zapadamo u jednu nerazrješivu dilemu, da koliko god je pogrešno prihvatiti molbu za oprost, toliko je pogrešno i odbiti je (str. 262).

Zaključak

Imajući na umu sve spomenuto, autor, kao angažirani znanstvenik, kao “delski ronilac” zaronio je u dubine ovog fenomena od pradavnih vremena pa do danas fokusirajući razne oblike ove patološke pojave, kako individualne tako i masovne. U svojim predavanjima u posljednjoj knjizi on je posebno fokusirao zločin Andersa Breivika te na taj način započeo sa analizom ovog fenomena “iz svog dvorišta” te kroz generalni

diskurs ovog fenomena nastojao prikazati i analizirati mnogobrojne zločine i zločince koji su, kantovskim jezikom počinili radikalno zlo. U svojim predavanjima autor iznosi katastrofalnu činjenicu da je “iza nas ostalo XX st., u kojem su milioni ljudi ubijeni u najvećem od svih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava – u zločinu genocida”, navodeći slučaj holokausta, ali, također, i genocida u Bosni i u Ruandi, zaključuje da ono što je nekada bio cilj pojedinca da uništi drugog zbog nekog interesa, mržnje, zlobe i sl., jednog plemena da iskorijeni drugo, danas su hegemonički i zločinački apetiti mnogo veći, gdje se otvoreno, javno govori o uništenju (nestanku) jednog naroda, kao što je to bilo u zločinačkom planu Radovana Kardžića koji je za javnom govornicom nagovijestio, ništa manje već najveće zlo – genocid koji će se tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i dogoditi.

Zato autor s pravom ističe da je “**zlo preplavilo svijet** i da je toliko prisutno u svim porama života da smo skoro izgubili njegovo pravo objašnjenje”, tj. da se riječima ne može iskazati.

Fikret Bećirović